

Remissyttrande – En gemensam angelägenhet (SOU 2020:46)

Sammanfattning

- Valfrihetens Vänner anser att Jämlikhetskommissionens betänkande genomgående utelämnar värdet av att enskilda människor själva kan utforma sina liv. Utgångspunkten är i stället konsekvent att på politisk väg styra människors liv och att fatta beslut över deras huvuden.
- Mot den bakgrunden anser Valfrihetens Vänner att betänkandet inte bör ligga till grund för några reformer. Människors valfrihet och egenmakt bör utökas, inte minskas.
- Valfrihetens Vänner avstyrker således betänkandet i sin helhet.
- Under de senaste åren har huvuddelen av den svenska debatten om människors valfrihet handlat om rätten att välja inom vården, skolan och olika former av omsorg. I det nedanstående lämnas mot den bakgrunden även ett antal specifika kommentarer avseende de delar i betänkandet som berör dessa områden.

Om Valfrihetens Vänner

Valfrihetens Vänner är ett nätverk av entreprenörer och företagsledare som har ett engagemang för valfrihet och fri företagsamhet.

Valfrihetens Vänners synpunkter

Inledning

Valfrihetens Vänner har alltid den enskildes valfrihet som utgångspunkt. För oss är det helt centralt att politiska reformförslag inte riskerar att, direkt eller indirekt, inverka negativt på individens rätt att välja. Valfrihet förutsätter i sin tur att det finns en mångfald av aktörer som kan erbjuda sina nyttigheter till medborgarna.

Frihet att välja – och att välja bort – är i sin tur avhängigt att det finns konkurrens mellan flera aktörer. Friheten att välja mellan olika varor eller tjänster har därutöver ett värde i sig. Även om möjligheten att välja skulle nyttjas av mycket få, betyder inte det att valfriheten är överflödigt eller irrelevant. I en marknadsekonomi har varje individ rätt att, utifrån sina bevekelsegrunder, både göra val och att avstå från att göra val.

Att avstå från att göra ett val kan vara noggrant övervägt. Det kan också vara en konsekvens av bristande intresse eller andra prioriteringar. Det kan också bero på någonting helt annat. Poängen är att den enskildes bevekelsegrunder är just den enskildes, och ingenting som någon annan bör ifrågasätta.

Detta perspektiv implicerar med nödvändighet att det är individen och dennes valmöjligheter som placeras i främsta rummet. Att anlägga detta perspektiv innebär en

övertygelse om att det som huvudregel är den enskilde som har den grundläggande rätten till sitt liv, sin frihet och frukterna av sitt arbete, initiativ och förmågor. Det ska bara undantagsvis och på välmotiverade grunder vara tillåtet att begränsa denna huvudregel. Det är inte den enskilde som ska behöva motivera varför han eller hon vill slå vakt om sina nyssnämnda rättigheter; bevisbördan måste tvärtom ligga på den som av någon anledning vill begränsa desamma.

Detta synsätt präglar tyvärr inte Jämlikhetskommissionens betänkande. Betänkandet präglas tvärtom av ett motsatt synsätt. Kommissionens ingångsvärde förefaller vara att det i grunden är den offentliga sektorn, "det allmänna" eller "systemet" som är det centrala i samhällsanalysen, medan den enskildes liv, vilja och vägval i allt väsentligt ska vara en funktion av ett mycket stort antal politiska beslut, restriktioner, förbud och skatter inom snart sagt varje del av tillvaron.

Ett talande exempel på detta är betänkandets resonemang om att ROT- och RUT-avdragen "är bidrag eller subventioner jämförbara med vilket annat bidrag som helst". Att benämna en något lägre skatt för "bidrag eller subventioner" tyder på ett synsätt som utgår från att den enskildes inkomst i grunden tillhör det offentliga, varvid individen får behålla en nettosumma när det offentliga tagit vad det offentliga anser sig behöva. Ett sådant synsätt kan sammanfattas som att den som ger lite mindre till den gemensamma kassan anses ta.

Sammanfattningsvis innehåller Jämlikhetskommissionens betänkande i stort sett endast rekommendationer och bedömningar som skulle minska den enskildes valfrihet, men inte några som tydligt skulle ha förutsättningar att öka densamma.

Därför finns det skäl att ha synpunkter på åtskilliga förslag och resonemang som presenteras i betänkandet. Införandet av en obligatorisk a-kassa, återinförandet av den kommunala förköpsrätten av mark och fastigheter, tillskapandet av en statligt administrerad spelportal och regionalt bestämda "byggtag" för bostäder som kommunerna måste följa för att inte drabbas av sanktioner, är bara några exempel.

Under senare tid är det däremot framför allt valfriheten för den enskilde inom skolan och sjukvården som har börjat ifrågasättas i den politiska debatten. Tyvärr bidrar betänkandet till denna ideologiskt drivna kamp för minskad egenmakt för den enskilde och mer makt åt politiker och tjänstemän. I detta yttrande fokuserar vi därför på de förslag som uppenbart skulle riskera att ha negativ påverkan på valfriheten inom dessa två områden.

Hälso- och sjukvård

Jämlikhetskommissionen gör bedömningen att "[k]ravet på att tillämpa vårdvalssystem inom primärvården innebär en inskränkning av det kommunala självstyret", varför kommissionen anser att regionerna bör "vara fria att själva avgöra i vilken utsträckning fri etableringsrätt ska tillämpas".

Det får onekligen ses som en inskränkning av den regionala nivåns självbestämmande när den statliga förvaltningsnivån pådyvlar den förra en reform. Det ligger dock i betraktarens ögon huruvida en sådan åtgärd från statlig nivå är att anse som övervägande negativ eller övervägande positiv.

För den som är av uppfattningen att valfrihet för den enskilde är en angelägen politisk prioritering kan ett ovanifrån påbjudet vårdvalssystem, där individen får större möjlighet att själv välja vårdgivare, anses vara en legitim och motiverad inskränkning av den regionala nivåns självbestämmande.

Att Jämlikhetskommissionen intar en skeptisk hållning till att staten i denna specifika sakfråga påtvingar regionerna en valfrihetsorienterad lagstiftning får därför antas avspegla kommissionens skepsis mot att prioritera en ökad valfrihet för den enskilde.

Denna observation förefaller också giltig på en mer övergripande, principiell nivå. Jämlikhetskommissionen agerar i vissa fall tillskyndare av det kommunala självstyret, medan man i andra fall – som i resonemangen om att införa mer statlig styrning av skolan – inte tvekar att åsidosätta det kommunala självstyret för högre syften.

Frågan om balanspunkten mellan kommun och stat är i och för sig inte svart eller vit, utan tydligt mångfacetterad. Den som tar del av Jämlikhetskommissionens prioriteringar i detta hänseende kan emellertid ganska snart identifiera mönster som blottlägger en ideologisk agenda. I frågor där politikerns och byråkraterns makt över individens liv har minskat tack vare de senaste decenniernas liberaliseringar, valfrihetssystem och minskande tilltro till kollektivistisk dirigism, tenderar Jämlikhetskommissionen regelmässigt gärna se att balanspunkten förskjuts på ett sätt som gör att makten återförs till politiker och byråkrater.

Med det sagt finns det skäl att understryka att om regionerna, som kommissionen bedömer, själva ska avgöra vidden på den så kallat fria etableringsrätten inom primärvården så finns det en överhängande risk för att regionpolitiker på ideologiskt motiverade grunder kan komma att kringskära individens valfrihet genom att försvåra, begränsa eller helt förhindra icke-offentliga utförare av primärvård.

Mot bakgrund av ovanstående avstyrker Valfrihetens Vänner kommissionens bedömning att regionerna bör vara fria att själva avgöra i vilken utsträckning fri etableringsrätt ska tillämpas.

Utbildning och kultur

Jämlikhetskommissionen rekommenderar, bland mycket annat inom detta område, ett centraliserat, gemensamt antagningssystem för offentliga och fristående skolor. Ett sådant system skulle enligt betänkandet ske i Skolverkets regi, genom regionala filialer till Skolverket.

Ett snarlikt förslag framlades även i Björn Åstrands utredning "En mer likvärdig skola" (SOU 2020:28). Valfrihetens Vänner avstyrkte förslaget i vårt remissyttrande då, och vi avstyrker rekommendationen i Jämlikhetskommissionens betänkande.

Det finns en överhängande risk för att en sådan reform skulle inverka menligt på elevers och vårdnadshavares valfrihet eftersom systemet sannolikt kommer att förutsätta en prognos över antalet platser sett till antalet skolor i förväg. Det skulle försvåra öppnandet av nya fristående skolor och planeringen för befintliga friskolor som kan konkurrera med de existerande. När platser fördelas centralt kommer dessutom dåliga skolor att finnas kvar i stället för att konkurreras ut av bättre skolor.

Jämlikhetskommissionen rekommenderar vidare att turordningen i detta centraliserade antagningssystem ska bestämmas av "en kombination av individuella önskemål och politiskt bestämda krav på en varierad bakgrund i elevsammansättningen". Tillvägagångssättet ska vara en matchningsalgoritm som ska "lösa avvägningsproblemet mellan individuella önskemål" och strävan efter en "allsidig social sammansättning".

Även "allsidig social sammansättning" föreslogs i nyssnämnda utredning (SOU 2020:28). Valfrihetens Vänner avstyrkte förslaget då, liksom nu. En allsidig social sammansättning förutsätter kvotering som urvalsmetod. Det är en urvalsmetod som kan fyllas med olika kriterier, beroende på tid och plats, eftersom den enligt utredningen ska vila på "politiskt bestämda krav" på en allsidig elevsammansättning. För den som är angelägen om att slå vakt om allmänna rättssäkerhets- och likabehandlingsprinciper är det uppenbart att en sådan urvalsmetod inte skulle kunna tillämpas utan att strida mot antidiskrimineringslagstiftning och andra bestämmelser om likabehandling.

Valfrihetens Vänner avstyrker rekommendationen att införa ett centraliserat, gemensamt antagningssystem för offentliga och fristående skolor. Valfrihetens Vänner avstyrker också rekommendationen att kvotering med avseende på varierad bakgrund i elevsammansättningen införs.

Jämlikhetskommissionen rekommenderar också att en regionalisering av Skolverket genomförs, syftande till att "utbildningspolitiken förverkligas på den regionala och lokala nivån". Nuvarande länsindelning föreslås som utgångspunkt.

Även detta förslag framlades i SOU 2020:28, avstyrktes av Valfrihetens Vänner, och behöver nu avstyrkas på nytt.

Att tillskapa 21 regionala Skolverk under det nationella Skolverket kommer utan tvekan att fordra en mycket dyrbar byråkratisk överbyggnad; det är utan tvekan den enda helt säkra konsekvensen av att genomföra detta förslag. Vad gäller konsekvenser i sak har utredningen enligt vår mening däremot inte gjort det troligt om, och i vilken utsträckning, inrättandet av 21 regionala Skolverk skulle bidra till att komma närmare den önskade målbilden.

Valfrihetens Vänner avstyrker rekommendationen att ge Skolverket en regionaliserad struktur med närvaro i varje län.

Jämlikhetskommissionen rekommenderar vidare att dimensioneringen och planeringen av utbildningen ska göras gemensam för offentliga och fristående skolor inom ramen för den regionala organisation som föreslås inrättas för Skolverket.

Detta förslag upprepar i stora delar det som föreslogs i utredningen "Gemensamt ansvar – en modell för planering och dimensionering av gymnasial utbildning" (SOU 2020:33). Valfrihetens Vänner upprepar därför vårt yttrande över det förslaget:

Utredningens förslag om att alla huvudmän ska beakta de nya principerna för planering och dimensionering av utbildningsutbudet blir för fristående skolhuvudmän en egendomlig bestämmelse. Fristående skolor får inte ändra sitt utbildningsutbud med mindre än att en ny tillståndsprocess först fullföljs. De fristående skolorna måste därtill ha tillräckligt många elever, det vill säga erhålla tillräckligt mycket skolpeng, för att kunna leva upp till de krav på ekonomisk vigör som ställs för att inte Skolinspektionen som en yttersta åtgärd ska återkalla skolans godkännande. Det är långt ifrån uppenbart att utredningens föreslagna principer för planering och dimensionering i praktiken kommer att möjliggöra detta. /.../ [s]tyrning uppifrån [är] inte någonting som gagnar det fria skolvalet och den pluralism som alla svenskar kommit att förknippa det med. Ökad statlig byråkrati kommer inte att öka kvaliteten i svenska skolor. Det finns i stället en överhängande risk för de fristående gymnasieskolornas förutsättningar att verka, vilket på sikt uppenbart äventyrar valfriheten för elever och vårdnadshavare – och riskerar att leda till att nyetableringen av friskolor mer eller mindre stoppas.¹

En randanmärkning i sammanhanget är att Jämlikhetskommissionen i sitt resonemang i denna del väljer att formulera sin rekommendation som att den "fria etableringsrätten inom skolområdet begränsas genom förhandsprövning av behovet".

Det förefaller osannolikt att kommissionen skulle vara okunnig om att det inte finns någon fri etableringsrätt för fristående skolor. En fristående skola som vill starta verksamhet ska först beviljas tillstånd och underkastas en gedigen gransknings- och prövningsprocess hos Skolinspektionen, som bland annat inforrdar ett yttrande från den kommun där skolan ifråga vill etablera sig. Varför Jämlikhetskommissionen trots detta väljer att framställa friskolornas etableringsmöjligheter som i princip obegränsade och utom kontroll för det offentliga är en gåta.

Mot bakgrund av det nu sagda avstyrker Valfrihetens Vänner rekommendationen att dimensioneringen och planeringen av utbildningen görs gemensamt för offentliga och fristående skolor inom ramen för Skolverkets regionala organisation.

./.

¹ Remissyttrande, "Gemensamt ansvar – en modell för planering och dimensionering av gymnasial utbildning (SOU 2020:33)", Valfrihetens Vänner, 2020-11-30.